

Fiqi Buraale	Geela dhaqankiisa iyo waxtarkiisa iyo helaadiisa iyo siduu yahay aynu soo marnay dhirta uu jecelyahay iyo waxa uu neceb yahay, maahmaaha la yiri oo ahaa cashaan kuwa joogta ah yaa waxaan imminka u wareejinayaan bal wuxuu ka xusuusto Aw-Daahir Afqarshe.
Daahir Afqarshe	Mahadsanid, Fiqi Buraalow geela xaaladdiisa waa ay fara badan tahay, waxaynu maalintii dhoweyd inoo joogtay horta maahmaah geela loola jeeday markaa dabadeedna soo gashay waxyaalaha kale, xoolaha aynu naqaannaa waa shan meesi, dameeruhu magaalooyinkay ku nafci badan yihiine waa iska daba joog marka xagga miyiga loo eego, afarta kale markaasaa, ariga la kala qaadayoo ido iyo riyo yaa loo kala eegaa, markaasaa waxaa lagu daraa dadka iyo xooluhu waa wax meel ku wada dhaqanoo, ku wada nooloo, si isugu wada dhaqaalaysanoo; markaasay maahmaahda isa soo galeen, markaasay waxay yiraahdeen: qootu waa lix, kolkaasaa lababa si isu shabahdaa, wax la yiri orgiga iyo ratiga labadaa waxaa la yiraahdaa: “awaala qooq”. Ninkii xoola dhaqdayba wuu yaqaannaa labadaa awaala qooq la yiraahdo oo waxay ka shaqeeyaan sayniska, xilli bey yaqaaniin, iyadoo abaara oo dad iyo xoolaba liitaan yaad arkaysaa labadoo qooqay oo midina “aa’da” hayo, awrkina dabadii isku qasay, war balaayada labadatani haysaa maxay tahay waaba la liitaaye, markaasaa waxaa la gartaa inuu roob dhow yahay. Sida dhirtuba ay u dhaxriso oo xay u yeelato oo markaas dabadeed xoolaha qudhoodu dhankaasay u wada jeestaan ay niyadu jirto, amase waa la gartaa la yiraahdaa wallaahay waa hogad, wallahi waa tan caynkaa samaynayaan, xooluhu maantay saasay samaynayaan, waa kan awrkii qooqay, waakan orgigii dabadeed riyihii orgeynayaan. Labadaa waa la yiraahdaa awaala qooq, oo ninkii xolo yaqaaniba wuu yaqaanaa inay ka hadlayaan wax xil la yiraahdo, awaala qooqu saasaa loo yiri. Labana waxaa la yiri waa Abuur qooq, waa dibiga iyo wanka, labadaasuu baruur bey leeyihii xilli ay doonaanba waa iska qooqaan yihiin iyagu, mana daalihayaan waxaa u sarreynihayaa baruurtan tirada badan ee ilaahay jirkooda ku beeray weeye. Dibigu dabadeed doog iyo jiilaal hadduu sac orgeysan waa iska salaamayaan, weynu wada naqaannaa, wankuna waa la mid. Haddaba mararka qaarkood waxaa la yiri wanka selalka ihi xilliga iduhu ay sublanayaan ay dayrtaa dabadeedu ay tahay xilli ay wada qoslaan oo ay wada awr doonayaan baa iska wada jira. Waxay yiraahdeen ragga idaha wada dhaqdaa habeenkii waxaa la arkaa inuu isu maraa boqol laxaad inuu tallaabo, wanka weeye saddex jirkaa ahi yay sheegeen. Markaasaa waxaa la yiri maxaa lagu ogaaday; raggiii horeba intay habeenki ay ku sii daynayen awalna wuu ka xirnaan jiraye oo ay xilligii garanayaan bey u mariyeen intaa gaadada ah iyo uurkaa oo dhan xinni u mariyeen, usagoo dabadeed xinnihii ka qoyan yahay yuu habeenkii riyihii lagu sii daayey, subaxii baa la tiriay baa la yiri; markaasaa laga helay tiraduu xalay tillaabay. Markaa saasaa lagu ogaaday, isagu ma daalo, isagoo shan tallaabay buu haddana shanna ku dhufanayaan dabadeed isagu xad ma kala leh. Dibiguna waa la mid, labadaas waxaa la yiraahdaa abuur qooq oo weysaga abuuran yihiin iyagu haamada Ilaahay ku abuuray. Labaa hadaba soo haray, labadaa

waxaa la yiraahdaa uurka qooq, faraska iyo ninka, labadaasu iyaga oo dherggan maahane hammayn maayaan, iyana waa wax la jarrabay weeyaan. Farasku habeenka uu xareedda cabbo doog yuu cunin, xareedda qabow ee cirka ka soo dhacday kolka uu cabbo maantay oo keliya habeenkii usagoo goohay baad maqalaysaa oo xareeddaasoo qura. Ninkuna waxay yiraahdaan: naa go'do gus calool buu ku yaallaa, baab la yiri waa maahmaah. Nin aan wax cunin haween dhugan maayo. Nin nugaashaas joogay oo la oran jiray Nuur Gabay yaa naagtii intuu awr u soo dhaamiyay oo uu gurigii keenay ay biyihii ku mayratay markaasay dabadeed isagoo daalan ay soo afgariisatay markaasuu dabadeed ka khajalay inay wax siiso kolkaasay dhaqaajin kari weyday "Naag yahay sacaan loo gurin godolku saasowyey" buu yiri. "gaax ma laha, xoolihii hadday midal ku guraane, anigana geddoodaan ahoo gamaji niifkiyi, daaqi ku haray caawa waan gamacsanayaaye, naa gacalo laygama sugee gooso ama seexo". Gabaygii dhulkoo dhan baaba laga yaqaannaa. Markaa dabadeed kii hadlay oo yiri: "gus calooshuu ku yaal" kaasay markhaati u tahayoo, markii faraskii iyo ninkii labadaasu waa uurka qooqoo ilaa ay dhergaan waxba samayn mayaan. Waxaa laga yaabaa iska dhallinyaradaa inay yiraahdaan waxaasi wax suuroobaya maahan, laakiin waanay dhibaatoon, oo nin gaajooday ama jiir go'ay ama hawshooday ama waayeelay baa markaa laga qiyaasayaa, macnuhu sidaa weeye. Qoodhu siday u kala qaybsan yihiin sidaa weeye.

Waa yahay, geelii haddaan haddaba ku noqdo geela Soomaalidu dhulka ay Soomaaligu kala deggan tahay baan u kaashaday. Geel wuxuu ku badan yahay ama ku bataa indian ooshiyaanka imminka aynu joogno ha ahaado xeebteeda ama badda cas ee innaku dhererran xeebteeda ha ahaatee geel horta xeeb buu ku dhaqan yahay, geelna waa sokeeyaa waa buurtaa dhererraan ee xaggaa raafka ka kacda ee buur madow la yiraahdo Arla Banaadir, gosha, buurta dhererran ee qabow ee dhirta badan leh ayaa geelna buurtaa dusheeda ku dhaqan yahay. Geelna waa ka sokeeyaayoo Sanaagga qabow ee buurta biyaheeda xaggakan u soo rogmadaan ee bannaanka u badan ee dhulka dhaxanta leh u badanayaa geelna ku dhaqan yahay. Geelna waa tan xeebta tan iyo webiyaasha halkana isna ka dhererran, geel kalena wuxuu ku dhaqan yahay Hawd weeye oo waa geel dabadeed illaa galbeed ilaa bari inta u dhaxaysa geela Ciidda iyo Nugaasha ku abuuran weeyaanoo geela badidiisana ka weeye Soomaaliyeed. Waa yahay, haddii aan kii bal baddaa cas ee innaga iyo carabta inoo dhexeeya keeda aan kaga soo noqdo, geelaasu waa mid wuxuu joogaa xeebta oo badda iskaga dhaqan yahay oo waxaad arkeysaa xagaaga markay tahay ee la gubtay ee aan dad iyo xoolana toonna ku noolaan karin dhulkaa kulaykiisa, geelaasu badduu u socdaa markay caariso rayskeedu fariisanayaa, weligeed badduu la socdaa. Markay buuxisana wuu yaqaannaa wuu ka soo hormarayaa. Nirgihiina waxaa loogu xirxirayaa meel dibadda ah, geelaasuna habeenkii oo dhan wuxuu la shaqaynayaa baddaas oo uu ku jiraan biyo buu intaa candhada ku hayaa, marba dhan buu u raacayaa badda, marna waa ka soo baxaa marna waa raacayaa, iyaguu la socdaa. Mararka qaarkood oo uusan dayaxu buixin baddu markaasay caari badan, waxaa jira dhul jasiirodo ahoo geed la yiraahdo takhay uu ka

baxaa oo badda dhexdeeda dhulka jasiiradaha ah oo ay usagu baddu waxba yeelin oo caleen badan leh geelaasu mararka qaarkood jasiiraddaasu u tallaabaa oo soo daaqa wuu yaqaannaa xilliga ay baddu soo buuxinayso isagoo ka soo horreeya oo ka soo wada baxay baad arkaysaa baddiina soo daba kacday khiyaano intuu ka qabo waa wuxuu bartay oo uu afyaqaannaa, marar ay ku xidho waa jiraanoo muddadii ay soo caaraysay ee dambe uu tago, marar uu tagayna waa jidhaa oo uu garanaayo baddu inay in badan guuxeyso oo uu cadilmaayo oo xilligeeda wuu yaqaanaayoo maalma dhan baanu degaynin oo uu garanaayo inay baddu aad u ahaanayso buux. Geelaasu macaamiladaasuu ku shaqeeyaa, waagii baryaba waxaa laga waraabiyyaa ceel cusub oo loo sameeyay oo si ka hawl yar oo nin qodi karo, biyaha iyo xabuubkaa iyo bakhaygaa iyo waxaa yarkaa buu ku nool yahay. Geelaa iyo ninka lihi waa saaxiib, markuu arko waxaad arkaysaa usagoo wada ursanaya, ninkii adigu waa jirraboutaa waan ogahay, ninkana waa dhunkadaa hasha, sababtuna waxay tahay ilaa yaraanteedii buu saas u salaaxaayey u dhaqaaleynaayeyoo u ogaanayeyoo ulba laguma dhuftu, ninku ulba ma leh, geelaa lama kaxeeyo, lama xareeyo, geela markaa dabadeed keenaya waa geela la uleeyo oo ninka usha sito ee la tuminayo ee bahal iyo rag intaba looga baqanaayo, kaasu dhulkana bahal ma leh, lamana xareeyo. Dabadeed waa ninkaa hashu markay u timaddo ay ursanaysaa, usaguna dhunkanayo weeye. Hashaas caana badan baa lagu qabaa, ninka saddex hali u irmaan tahay waa qani. Geelaasu marka waa taran yar yahay oo geel laciif ah, laakiin geela kale ka qiimo badan. Waa iska kaluunkaas halkaas iska jooga kurus weyn ma leh, halkiisaasuu ku jiraa. Geel kale inta xeebta u dhow inta ka sarraysa buurtana ka soo rogan yuu ku dhaqan yahayoo, waa geela cadayga, iyo qalanka iyo qalanqasha iyo dhirtaa geed madowga ah iyo kulanka dhirtaas waa geela cuna oo garowla la yiraahdaayoo waa geela la qasaalaa weeye. Wuu caana badan yahay, geelaas inuu rakrakoobu yaa laga ilaaliyaa. Rakrakadu waa maxay? Geel nimaan raaci jirin baa laga ilaaliyaa inuu la joogo, waxaa laga ilaalinayaa inuu nin xaas lihi oo gurigiisii ka yimid inuu wax ka liso ama dhex maro, wuxuu ka maraaya xagga dabayshu u dhacayso ayuu ka marayaa, haddii caaway markii la soo hooyo ayaa nacfi ka immanaysaa oo uu xaarka joojinaayaa oo la leeyahay wuu rakrakoobay waa yahay, geelaasu waa geela adduunka jooga geela u badiya geela la qasaalay. Geelaasuna sidaasuu ku dhaqan yahay waa kurtan waaweyn yahay waa manjo dhuuban yahay, waa dhacartiyoo dhan baa ka dhamaaday. Marka laga saarayo dabadeed, iyadoo naq da'ay oo geela jilicsan lagaga saaro maahane iyagoo caws daaqaya kaas ka saarto cawskaasaa caloosha ka mudmudayoo waa tanna gawrac tanna dhaaf, xisaab caynkaasaa lagu wadaa, geelaasuna waa kaas.

Geela buurta haddaynu u nimaadno waa qeela ugu wada qiimo badan. Wuu taran yar yahay, hasha buurta ku dhalatay ratigeeda wax lagaa siinayaa ma jiro haddaad indhaha dhiig ka keento, sababtu waa maxay? Waa awrka markii la leeyahay afqortay markii aanuu ka sheekaynaynay markuu jidka ka soo saarayo. Haddeer magaalada ceerigaabo haddaynu u soo qaadanno eksaambol, qoriga buurta laga gooyo oo gaariga isjiidka ah ka dheer oo xagga dambena uga dheer,

xagga horena uga dheer, awrkaa labada barbar marka laga saaro oo ceerigaabo soo gelinayo ee uu luqunta saa leeyahay wuxuu iska rabayaa inuu surka u taago madaxa uu ku garaaco ayuu garanaaya inuu xagga wixii ka jiraa wuxuu iska ilaalinayo qoryahaas waa la yaqaannoo oo waa lala hadlayaa, waxaa la yiri markuu buurta marayo waa "caga sur", markaasaa markuu caga sur maqlo ayuu istaagaya oo aadaanka ku eegayaa inuu adinku u qabsaday iyo in kale oo waa kala noqonayaan, hadduu addinku saani u qaban illow arkimaayee. Ninkii u sheegay weeyaan cagasar, markaasuu saa ugu qabanayaa, saasuu kaga baxayaa. Waxaad arkaysaa usagoo la leeyahay qabso oo uu geed ku dhow meesha labada ilkood saa uga qabsaday, dabadeedna fuulayo kolkaa meeshii. Waxaa la oranayaa waa tabaalay kolkaasuu saa isu qaloocinayaa oo waad garanaysaa dadka xooluhu horta waa afyaqaaniino, dabadeed awrkaasu awrka kale waa xoog weyn, laba saddex rati waxaanay qaadin buu qaadayaa. Marmarkiisu wuxuu la eyyahay caleentii buu ku barbaaray buurta ahaydoo xoolaha kale la noocba maaha waa ka weyn yahay, waa ka badisaa, ciddiya ma leh sida geela bannaanka ku koray ee ciddiyuhu waa ka dhaceen. Geelaasu noocaa weeyaanoo taran yaraan mooyaane hawl buur wax uga wanaagsan haday qabatinto lama oga. Waa yahay, hadaynu imminka kani bannaanka u nimaadno ee dhaxanta ku koray, geelaasu wuxuu yeeshaa shaash cunuhuu ku leeyahay oo garbahoo dhan baa dabadeed badi ahaan wuxuu isu rogay wada humbul, wada dhogor weeyoo, marka ay tahay banaha jiilaalka bartankiisa aka geeluhu dhacayaan ee dameerkaa dibadda u hoydaa dhaxanta ay disho, hasha halkaa ku dhalatay dabadeed wey banaysanaysaa, bannaankoo kalay u baxaysaa marka la lisayo adeeg intay ka qabato, waa barashada dhaxanta ay baratay, buste wax ka weynoo dhogora way huwantahay oo llaahay u sameeyay dhaxantaa iyo waxaa.

Haddaynu u nimaadno geela kale oo nugaal iyo hawdkan ku dhererran, geela horta Soomaali ay ku nooshahay farahiisu kaa weeye, nacfi badanna kaa laguma qabo, jiilaalkii waaba kala guraaba kan hawdka joogaa oo raggu diiq buu ku soo joojiyaa. Geelaas hilib laga cuno awrkaa ka dhaafaya mooye manaafcaad badan ma laha, kan nugaasha maahee. Kan nugaasha isaga waa la maalaa, kan kale ee biyaha ka fogi waa kaasoo geelaa dhibaataa lagu hayaa. Geelaasi waa geela ninka lihi ay isla dhibaatoodaan oo tuugga iyo bahalka iyo isaga wuxuu moodayaa waxaasoo dhami inay wada cunaayaanoo, waa la uleeyaayoo, waa geela qaalinta marka ay curato rag xoog leh oo fara badan ayey doonaysaa oo waa kaa cararaysaa, illaa marka horaad ugaaraysaaye ee waxay taqaan naa dhengedda lala dhacayo iyo geelaa laga orodsiinayo iyo qaadkaa iyo goor walba waa geel iyo rag dhibaato isla maray, haa. Bal imminka halkaasaan ku denayaaye. Fiqi Buraalow waa ku kaa.

Fiqi Buraale

Waa tahay waanu sii bilownay arrintii noo dhaxaysay oo ahayd xagga geela. Haatanna waxaa inoo yimid Axmed Nuur, isagaa qaybiye inoo ahaa ama horjooge maahmaahihii aan isla ogeyn Axmedow ee tixda ahaa Aw Daahir wuu qorsheeyay wuuna sheegay oo aad buu u caddeeyay. Waa lixdii qodob ee ku saabsanaa xagga qoodha, bal haddana adigaa noo ah af-hayeene, bal meeshii aad noo doorto noo

taabo Axmadow.

Axmed Nuur

Horta waxaan ka xumahay in maalin dhoweyd waxaynu duubnay la yiri waxba kama jiraan, si xun buu u duubay cajaladii baa naga xumaatay, marna waqtii heli mayno dhoweyd aynu helnay, haddana meesheedii beynu kaga noqonaynaa. Waxaa weeye waa taynu niri geelu maahmaahihii ahaa: "Rati waxaa laga dayaa tigaad ragna ayeeyaa laga dayaa, talana waa nin waliba meeshiise". Waa tii la yiri uu isna qorshay ninka la yiraahdo Aw Daahir noo kala qorqorsheeyay, anigu middaas anigoo sii ayidaya ayaa nin gabaygiisa tuurtay oo la oran jiray Cali Yuusuf Nuur, oo gabyaa ahaa ayaa wuxuu yiri: "Haddii war alleylkii onkodo. Geedaha abaara oo deri sibrada ku asladu, oo wuxuu arkaba laayo oo ubadka soo rido, afka iyo jebinta oolkeeda oogadooy awaalbuu ogyahay meeshaa ku abaaran". Yacni wuxuu sheegay ratigu inuu ogaado iyadoo abaar lagu jiro oo dadku liito oo abaar xun lagu jiro ayuu isagu awaalinayaa oo wuxuu garanayaa in xilli soo socdo oo roob soo socdo ayuu ratigu garanayaa. Marka ninkaa gabyaaga ahi walow ratigu isku shabbahayey ratigaas oo kalaan ahyanna waxbaan awaalinayaa buu leeyahay, isagu wuxuuba ratiga naga aragti dheeroo, iyadoo abaar lagu jiroo doogga sii saadaaliyay markaasuu goohaa, markaasuu gulgullada soo ridaa, markaasaa la yaabaa, la celi waayaa, war kanu geedana ma daaqine abaar buu ku jiraaye muxuu ku qooqay, anna sidii baan wax u awaalinayaa buu leeyahay. Aan ka sii soconno, Daahir waxaan ku soo gaaray, wuxuu yiri: geela goofka oo dhulka la beerto usagana daaqa oo ka mid yahay alto jubba oo kaleeto geelaas aya ka mid ah. Marka geelna wuu qaybqaybshay marka geelaas dhowrkaa siyaabood uu u qaybiyay baannu hadalkeennii ka sii faahfaahinaynaa. Waxaan ku celnayaa ninka la yiraahdo Dhegaweyne. Dhegaweynow geela sideebaad u qaybin lahayd, maxaadna oran lahayd?

Dhegaweyne

Geela maantii dhoweydna waa tii aynu ka hadallay, haddana rag baa iiga horreeyay Soomaalidu si bey u wada taqaanoo, intii loo yiqiin haddii lagaga horreyo dee waxaad moodda hadalkii in lagaa laaystay, haddana kaga hari maayee, wixii aan ku kordhin karo waan ku kordhinayaa. Qoodha waa ahaan jiray xilli qooq, awrtu waa diraac qooqdaa, xilli walbana maahe, waa markay diraacdii tahayo bisha habar ariyoo ugu dambeysaa waa xilli qaaqoodaa, xilli qooq baa la yiraahdaa, waana diraac rimisa geela. Markaa inta hogada ah awrkii diraacdii qooqay waa diiqaayoo waa u kaadiyaa markuu gugu baxo yuu haddana ku celiyaa; lambaar baa la yiraahdaayo waa geela waabka burburiya. Horta wax waliba ladnaanta weeye waa markaan dabadheer iyo abaarihii kale dhicinee ay diraac iska sahlan, caws la daaqayo ama tarinka ama waxaa, haddii abaar iyo hawl iyo dhaan aan loo nasin, geelii hogaankaba laga bixin qooq waxaasi ma jiraanoo geelana aniga kan xeebaha iyo kan buurta midna ma aqaan, illaa waxaadan aqoon wax lagama sheege, laakiin kan hawdka waan aqaan iyo Nugaasha ka dhaxeeyaa, waxaanay ila tahay geela caanihiisa dhulka daranta iyo caruunka iyo waxaas dhulkaa leh yaa caanihiisu badidiisu fadhiyaan, tarantiisuna hawdkaasay fadhidaa. Maxaa ugu wacan? Haddii darantii iyo Nugaal iyo meeshii caanihiis joogeen geelii ku dhasho oo nirgihii ku

dhashaan caanuu ku leynayaayoo waa daabayaan, waxaa jira saddex: daabtu waxaa weeyaan laba caynadood: Mid waxaa la yiraahdaa daabsuux, midna daabxaar baa la yiraahdaa. Mid daabsuux baa la yiraahdaayoo waa qadhab siisaayoo neefka waa suuxayaa oo waa suuxayaa. Siday uga kacaan taa waa adagtahay daabsuuxa, weliba intay qorraxdu kulushahay dhaqdhaqaaci maayaanoo neefku wuxuu taahaba oo cuucleeyaba markay qorraxdu dhacdo oo laydhu madho yaa suurowdaa inuu kaco, hadana markay qorraxdu ku dhufato inuu suuxaa suurowda, daab suux baa la yiraahdaa kama kacaan sida qaalibka ah. Daab xaarkana caanihiisaa laga celiyaa, markaa dhulkaa uu ku caano badan yahay, wuxuu ugu tarmi waayey dhashaa sidaas caanuhuu u dilayaanoo u marinaysa oo u taran badan ugu yeelan waayey. Dhulka hawdka oo uu ku tarmayo caana badan ma leh, caana nirguhu ku dhaqdaan ma leh, marka sida qaalibka ah dhashaa raacdoo ninkii labaatan u dhasho ama labo ama saddex baa ka baxa, inta kale waa kacaysaa. Haddayan u wada raacinba. Ninkii soddon u dhalato waa la mid, ninkii afartan u dhalato waa la mid, markaa ninkii afar da'ood ama saddex da'ood isku dhalaal dhown meelood buu u kala duwayaa. Sidaa uu ugu badan yahay sidaa weeye, nacfiga sidaa looga badan yahay sidaa weeye. Cagtase lagama badiyo geelaa hawdkaa cagta u badiya, waxaana loo qabaa inuu isagu ka dhiig badan yahay oo ka cag badan yahay oo ka nafaqa roon yahay, markaanu ka baxayno hawd ee daranta geyno shan hebeen lix habeen ilaa tobaneeyo habeen markaynu joogno wixii dambeeyaa markaasaa idaha loo furaa oo kii nugaal joogay iyo mid kasta iyo wax walbaa ka caana badiya oo baruurtiisu soo baxdaa oo balballaarkiisu soo baxaa oo qawaddiisu soo baxdaa oo waa markaas. Markaan ku aragno, waa keeni jiray, dhegedkaa iyo darantaa iyo dhulkaa ciidda kulul baanu keeni jirray. Marka dhebedkaasuu ku gelgeshaa, dhebedkuna waa kulul yahay oo waa cusbadoo kale, darantana waa cunaa, markaas wixii calooshiisa ku jiray kor bey uga soo baxayaan. Markay kor uga soo baxaan uu darantii cuno dedebkii kula galgalanayaa. Lagu arki maayo tobasho, la dhaafimayso. Cashi baa la yiraahdaa, geelu waa cashiyaye aanu daranta geyno, dhulkaa waa ku cadhoobayaaye hawdka maw wadnaa. Hawdku waa kala laba hawdi. Hawd waxaa la yiraahdaa carra cad oo waa hawdka bariga soo raacsan oo duleemada iyo ka baxaane soo raacsan kaa ku cadhoobimaayo. Carra cad baa la yiraahdaa, waa kan boorka badan, habaaska badan oo gelgelinta iyo ku badan tahay. Mid aan gelgelin ahayn oo habaas ka kaca aan lahayn oo ciid dhir xajiiin leh oo jillab la yiraahdo iyo daba haysta geedla yiraahdo, waxaa loogu bixiyay bawdyaha iyo barida markuu kaa xagto ama kaa maro maradii baa wax qodxanoo xajiiin ah buu kaaga tagayaa, marna maradii waa ku xanuujinaysaayoo, wixiibay jiidjiidaysaa, marka ninkii waa inuu joogsadaayoo, daba laysta saasaa loogu baxshay. Jilaabkuna waa la mid, dhirtaasaa geelu ku xajiimoonayaa markaasuu cadhoobaya, ragga ku ilbaxay ee dhulka yaqaan, cawskaay soo gurayaan, xeraday u goglayaan, iyo waxbay soo gurayaan, gubadkaasay ugu shubayaan, waxaa suurowda haddaad xerada u gogliso oo gubad ugu shiddo inaan geelaasu cadhoobin, nirguhuna cadhoobin. Hadduu cadhoobana nirgaha yaa u hora cadhooba, marka Soomaalidu waxay taqaan curraasay ayuu curraasatayoo, cadha xidid ka kacday iyo cadha

qurbac ka kacday (awrka yar); haddii geela awrka yar ugu hor cadhoobo, awrkaasu geela wada cadheeyo waxaa suurowda in cadhadaasi geela wada baabi'iso sida ay leeyihin, hadduu nin xidida ama adigu aad ka qabto, ama isagu hakaa qabo, geeliisu hadduu cadhoobo, cadhadu kaaga soo duushana inay baabai'saa suurowda. Soomaalidaa reer Hargeysa labadaaba waa ka cararaan, sida qaalibka awrka geela u hor cadhooba waa gowracaan. Xididkana mar haddii la yiraahdo cadhuu qabaa, reerkana gabdhaha kala qabtaa waa laga cararaa.

Marka geela cudurradiisa iyo sida uu yahay waa fara badan yahiinoo ma dhamaynkar, inta cuduroo ka kacdaa taan sheegay, kan carracadka ah oo hawdka bariga ah waa kala baryeeyaan, kuma yareeyo oo sida ciidda ugama yareeyo, waa kaga caana badan yahay. Laba ninoo ilma adeerro ah yaa midna kaa bariga degi jiray, midna kan hawdka ah, labaduna waa geel badnaayeen. Marka tobant halaad yaa la isku lisayaa, haruubbada waaweyn buuxinaya, marka nin marti baa u soo hoyatay, hal iyo laba waxay tahay mooyee haruub weyn ka buuxisay bal ii geya ayuu yiri. War iiga geeyaa martida intuu tobant isku liso oo caanaha xaggana jire, xaggeey xaggan ka jiraan xaggeenay joogaane. Intuu laba halaad uga buuxshay ninkii martida ahaa dhiil, xaggana ma jiraan xaggayagay joogaane buu yiri; horta dhulku sidaasuu ugu kala nacfi badan yahay, saasaana dhaqamaadkiisa loogu kala yaqaan.

Axmed Nuur

Marka hore waxaa waaye, baadi goob beynu ku jirnaa, marka wax la baadi goobaayo marba goob baa laga baadi goobaa. Waxaan jeclahay ragga hadalka qaadanaya inuu warku inaga baahin oo inoo urursanaado, sababtoo ah haddaynu mar geedaha ka hadallo, marna degaanka ka hadalno, marna dhulka ka hadalno, dhamayn mayno waa naga kala baahayaa, dhamaynmayno hadba waxbeynu ku noqonaynaa. Marka baadi goobkeena hal meel aanu ku koobnaano oo meeshaasu ay noqonayso meeshaynu ka hadlayno. Matalan Aw Daahir baa wuxuu inoo bilaabay degaanada geelu kala dego, isagoo geelii fasirayee degaamadiisa ayaan anigu soo gaarayo markaa baan la sii qabsaday, waxaan ka qoray isagu markuu sheegayey, geela buurtu wuu gaagaaban yahay buu yiri ma tiro bato oo geelas faa'idadiisaa badato. Geela bannaanka wuu tiro bataa oo waa geela qoorta dheer oo waa geela Baydhabood ama dooxooyinka ayuu yiri nin heesayaa wuxuu yiri: "Qorraxey iyo Qabridaharraba qawl lagaa helay" macnaa wuxuu u qiray meesha geela ka iimiba iney meeshaa tahay ayuu sheegay. Qorraxay iyo Qabridaharraa qowl lagaa helay buu yiri, qowley meesha lagaa keenayba waa taas. Laba micnaba waa bixin karaa inuu leeyahay waa kaa soo dhacnay oo meeshaa safkaasaan ka soo dhacnay, inuu leeyahay waa surrowdaa inuu leeyahay meeshaasaa geeluba ka abuurmayba, ka askumay ama ka alkumay oo ugu horeeysayoo laga helay. Waa surrowdaa maxaa yeelay waa xayawaan saxraawi, wuxuu ku nool yahay dhulka lama degaanka ah ayuu ku nool yahay, ama dhulka lama degaanka u eg oo seemi saxraawigaa, kalahaariyada oo dhan ayuu u dhow yahay. Kow, taariikhda haddaan dib ugu noqonno geela wuxuu ka yimid deexdaan la yiraahdo deex Banaadir la yiraahdo ayaa laga helay oo magacyadii

weli wuu wataa, Abgaal iyo Abgeel meeshuu ka yimid, meeshaanuu ka yimid, markii horana saxaraagaas buu naga soo galay, waxaa laga keenay niman faa'iyiin la oran jiray oo xeebahaa Banaadir degay baa geelaba keenayba oo geelaba wuxuu naga soo galay xeebta Banaadir buu naga soo galay. Innaga waagii hore geel ma jiri jirin, dhulkeena lagama aqoon, taariikhdu ma sheegto, taariikhdi ka horreysay islaamka geela laynu kuma tilmaamin, laakiin wax kale; goroyaa nalaku tilmaamay maroodaa nalaku tilmaamay, waxaa nalaku tilmaamay luubaan baa layna ku tilmaamay, laakiin geela waxaa la leeyahay mar dhoweyd buu na soo galay, meeshuu naga soo galayna waa halakan xeebaha kann buu naga soo galay. Aan ka soo baxo geel kale oo aan la yaraysan karin oo la dhaliili karin oo tira badan aaya jira, laakiin geelaasu wuu bataa, wuuna cudur badan yahay wuu dhibaato badan yahay, waa goofka beeraaleyda daaqa oo gelaa labada webi u dhexeeya weeye aad buu u tira badan yahay, tiradiisu wey badan tahay, qaniin iyo cudur, cudurro iyo wuxuu ku qaadaa labadaa webi dhexdooda geela daaqa ayaan waxaan leenahay geela dhoobeyda weeye ama geela aynu oran karro goofka agtiisa daaqaya weeye, isaguna wuxuu u baahan yahay in aynu u daymo la'aan. Walow ragga wax ka sheegayaay ay joogaan oo aniga layga badiyo, waxaan leeyahay sheekadeenna lixdaa degaan baan anigu keenaye, intaasaan xusuustay, waxaa suurtowda in ka badan in la xusuusto. Marka aan u gudbiyo awalba ididiilaan ahaa si hadalku u furmo, waxaan u wareejinaya odayaashii iyagoo mawduucyadaa ka hadli doona oo mawduucyadaa xooggooda saari doono, waxaan ku celinaya FiqiBuraale suu usaguna u sii fidyo.

Fiqi Buraale

Waa yahay hora qaybahaa aad u kala bixisay Axmadow geelu waa runtaa oo waa jiraa ama Aw Daahir baa wuxuu ragga u soo sheegay, hasa yeeshii markaynu degaannada u raacno dad iyo duunyo mid kastaba ha ahaadeene, waana kala midab oo midabkiisaasu waa kala duwan yahay dad iyo dunyaba. Nafacoodana waa kala duwan ama ha yareeyo ama ha badiyee, hase yeeshii ninkii gabyay oo geela yiri tolow xaggee baan u dooraa, wuxuu yiri:

Geel dhaayihii waa hadduu dhanaha joogaaye,
oo dhuurbanow baarqabkii dhebida saydaaye
oo dhoobigii jiray sibraar dhabarka saaraaye,
dhegxumaanshihii waa markey dhugato haysaaye

buu yiri. Ninkaasu markaa geelii wuxuu u dooray meel daran leh, biyaheeduna dhannaan yihii oo garow cad yihii, jafjaf badanna aan ahayn, buur yar iyo weyn iyo meel baabaca iyo deexo iyo banaan isuga jira ayuu u dooray ninkaasu. Aynu ka gudubno aynu galno geela xeebeed, sida Aw Daahir u sheegay geelaa xeebtii, ama adiguba u sheegtay waa labadaa badood oo dhererran. Labada badood oo dhererran aaya ruuxoodu laba nooc kala yihii oo geelna waa geel badeed badda xiga, geelna waa geel ku dhow oo baddiina raacsanayn, bannaankiina raacsanayn oo u dhaxeeya ah. Marka geela u dhaxeeyaha ah oo aan baddiina gelin banaankiina aan ka marrayn, iyo xaanadii aan ka marrayn ee cawska dixida iyo sifaarka iyo xabowga iyo

haynka sidaa u dhererran ee labada geesood ku dhererran cuna weeye. Geelna waxaa weeye geela Sool deggan ama Hawd deggan ama deggan Bay. Geelna waxaa weeye geel webiyaasha u dhaxeeya. Geelaa webiyaasha u dhaxeeya anigu waan dhex maray, waxaan tegay meesha la yiraahdo limey, waxaan tegay meesha la yiraahdo Laab, waxaan tegay illaa inta webiyaashaas u dhaxeeysa Gaarisa iyo inta dhexdhedaadkaas ah geela daaqa. Horta wuxuu cunaa wuxuu u badan yahay caday iyo hiblow, riyahaasna wuu dhacaa, aad buu ugu banaa oo calaashaan ugu xaaraa. Xaarkiisu had iyo goor waa jilicsanyahay jiilaalkii, waana badiyaa oo waxaad mooddaa geelaa xeebta joogaa iyo geelaa webiyada inay isku macne yihin markaad eegto ama dhaqankooda ama beddinkooda siday yihin markaad eegto waxaad mooddaa isku macno u wada dhaqmaan, hasa yeeshiit geela Sool iyo geela Hawd ku dhaqan iyo geela Bay ku dhaqma waa kala duwan yihin. Geelaa Bay ku dhaqma waa ka waaweyn yahay geela Sool iyo Hawd ku dhaqmaa, wuu ka waaweyn yahay, hase ahaatee waana ka xoog weyn yahay, waa ka hilib badan yahay, laakiin caano kuma gaaro kuwaas aan sheegnay. Meel kalena geelaas kuma dhaqmo, imminka geela markaad ka soo iiibsato Bay ama Bakool ka soo iiibsato aad Nugaal geyso wuu salsalyoodaayoo markiiba wuu xumaadaa oo waa arkay, raggii ka soo iibsaday baan arkay anigu. Wuxaan arkay geela yaan jirrabay oo aan anigu laftigaygu jeclaa geelaas uusan igu badanin oo uu iga dabargo'ay yaan misna dadka geela jecel ee aad u kala qorsheeyaa aan ahay oo aad baan geela u kala jeclahay. Kii kalena waa tuu mar u gabyayoo wuxuu yiri geela isagoo faaninaya oo uu leeyahay geel mooyee wax kale wax ma taraan yuu wuxuu yiri:

Jiilaal baraansaday haddii tiir la lediwaayo
oo ariga neef laga tirshiyo jaad san laga waayo
lo'du waa jirkee maalinatay jalato weyshiisu
oo ubadkoo jawda haya uunka kala joojo
ubadka jawdaa haya waa maxay?

Waa caruurga yaryar, odayaasha iyo habruhuna markaasay yiraahdaan xaggee loo reerka, xaggee loo dibad geeyaa, xaggee baa ceel iyo biyo laga helaayaa iyo caws is haya. Markaasaa xoolaha kale dhammaadaan, geel unbaa markaa hara, daandheef. Markaasuu wuxuu yiri:

Jiilaal baraansaday haddii tiir la lediwaayo
oo ariga neef laga tirshiyo jaad san laga waayo
lo'du waa jirkee maalintay jalato weyshiisu
oo ubadkoo jawdaa hayoo uunka kala joojo,
jinni waxaa leh ninkii jaawooy, ninkay jamal ka fooftaaye!

Markaa halkaa raganimo waxaa loo qiray ninkii geel leh ayaa jiilaalkaa dheer ka baxsadaa. Macnaha wuxuu u wataa, wuxuu u wataa la dhaansayaya, la galyayaa, lagu safaryaa, waa ka adkeysi badan yahay oo waa khasnad cidla iska soconaysa. Markaas aan u soo daadegno degaankii see bey kala yihin. Horta xooluhu dad iyo duunyo

waxay ku wanaagsanyihin meel ubaad ah oo aan guri hore lahayn oo waxaa ka soo baxa ay cosob yihiin oo waxaas ay cunaan ay markiiba xooluhu ku laqanyoodaan, markaasaa waxaa la yiraahdaa; arigana darataa laysa, geelana waa khatar. Marka waxaas keena. Cosobkaas sida caanaha hasha riirka ah oo labada sano aan dhalin ee rinta, caanaheeda markaad dhanto ilmaha liidaana waa ku daataa, markiiba beerkay kala goysaa. Ninka caanaheedii dhammaana haddayan furfurmin markiiba waa ku dacarbaxaayo beerkay kala goysaa oo isaguna caana kale uma noqdo ilaa qaddar uu joogo. Hashaasaa keenta. Haddaba aynu u noqonno geelii xeebta. Geelaa xeebtu isagu cudur badan ma helo, oo cudur badanoo helaa ma jiro. Waa geel misna dal qabada oo dhulkaleba kuma noolaan karo oo , darantiina wuu haystaa, xabowgiina wuu haystaa, dhagax luraayana ma jiro oo waa geela labadaa xeeboodna ku dhow ee geel badeedna aan ahayn ee labada daraf ka jooga sidaa uu u soo tilmaamay Aw Daahir ama Axmed Nuur u soo tilmaamay. Geelaas baddaas guduudan deggan oo markaad bil matal ka dhaadhacdo xabad ka dheere ee Berbera la soo simanto ilaa xeebta la soo simanto ee Laasciidle aad timaado xeebta aad gasho, geelaasu xabowguu cunaa, xabowgaas iyo geedka haynka la yiraahdo, labadaasuu u badan yahay. Markaasuu kurus dheer yeeshaa, had iyo goor sidaa geela webiga ayuu xaaraa, waana badiyaa geelaasu. Kaa badda ee jawga cuna ama geedkaas badda uga gala, isagu waa nooc gooniyah, isagu belashaas kale lama mid aha, isagu waa nooc gooni ah. Waa kow. Haddaba maxaa calaashaan geelaa u kala badiyaa baa la yiri? Maxaase geelu kala yareeyay? Anigu waxaan arkay wuxuu u kala yareeyay.